

**O‘ZBEKISTONDA KREDIT OPERATSIYALARI: TIJORAT  
BANKLARI AMALIYOTI, RISKLARNI BOSHQARISH VA REAL  
SEKTORNI MOLIYALASHTIRISH SAMARADORLIGI**

*Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti*

*To‘rtko‘l fakulteti o‘qituvchisi*

**Yusupov Sherzod Baxtiyarovich**

*Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti*

*To‘rtko‘l fakulteti Bank ishi va audit*

*yo‘nalishi 3-kurs bakalavriyat talabasi*

**G‘ulomqodirova Madinaxon Tursunboy qizi**

**Annotatsiya:** *Ushbu tezisda O‘zbekistonda kredit operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, bank amaliyotidagi tashkil etilishi va real sektorni moliyalashtirishga ta’sirini tahlil qiladi. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv hamda bank portfeli sifat ko‘rsatkichlariga tayanuvchi baholash usullari qo‘llanadi. Ilmiy yangilik sifatida kredit jarayonida riskka mos narxlash va monitoringning integratsiyalashgan modeli asoslanadi.*

**Kalit so‘zlar:** *kredit operatsiyalari, tijorat banki, kredit portfeli, kredit riski, garov ta’minoti, foiz siyosati, monitoring*

Kredit operatsiyalari bank tizimining markaziy funksiyasi bo‘lib, jamg‘armalarning investitsiyaga aylanish kanali sifatida iqtisodiy o‘sishning moliyaviy tayanchini shakllantiradi. O‘zbekistonda kreditlash jarayonlari so‘nggi yillarda institutsional jihatdan chuqur transformatsiyalanib, banklarning resurs bazasi, riskga munosabati va mijozlar segmentatsiyasi bo‘yicha yondashuvlari murakkablashdi. Kredit operatsiyalarini tahlil qilishda ularni faqat kredit berish fakti sifatida emas, balki kredit sikli, ya’ni kreditni rejalashtirish, baholash, rasmiylashtirish, ajratish, monitoring, qaytarish va muammoli qarzдорlikni boshqarish bosqichlari bir butun tizim ekanini inobatga olish zarur. Shunda

kreditlashning real sektor ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, aylanma mablag'larni to'ldirish, eksport-import operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash hamda aholi iste'moli va uy-joy sharoitini yaxshilashdagi roli aniqroq ko'rinadi.

Kredit operatsiyalarining nazariy asoslari bankning moliyaviy vositachilik funksiyasi, axborot asimmetriyasi va risklarni taqsimlash g'oyalari bilan bog'liq. Bank mijoz faoliyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lmagani sababli tanlab olish xatosi va axloqiy tavakkalchilik yuzaga keladi; bu holat kredit shartlarini qat'iylashtirish, garov talablarini kuchaytirish yoki foiz stavkalarini oshirishga olib kelishi mumkin. Biroq haddan tashqari konservativ yondashuv ham kredit resurslarining real sektorga oqimini sekinlashtiradi, natijada iqtisodiy faollik pasayadi. Shuning uchun O'zbekistonda kredit operatsiyalarini samarali tashkil etish masalasi riskni minimallashtirish va moliyalashtirish hajmini optimal darajada ushlab turish o'rtasidagi muvozanatni topishga borib taqaladi. Mazkur muvozanat bankning ichki siyosati, prudensial me'yorlar, pul-kredit sharoitlari va bozor raqobati bilan bir vaqtda belgilanadi [1].

O'zbekiston bank tizimida kreditlashning tarkibiy yo'nalishlari sifatida korporativ kreditlar, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlash, iste'mol va ipoteka kreditlari, shuningdek, savdoni moliyalashtirish instrumentlari ajralib turadi. Har bir yo'nalish risk profili, ta'minot mexanizmi va pul oqimlari tabiatiga ko'ra farqlanadi. Masalan, korporativ kreditlarda asosiy e'tibor moliyaviy hisobotlar sifati, biznes-model barqarorligi hamda soha risklariga qaratiladi; kichik biznes segmentida esa axborot yetishmovchiligi kuchliroq bo'lgani uchun skoring va tranzaksion ma'lumotlardan foydalanishning ahamiyati ortadi. Iste'mol kreditlarida qarzdorning daromadlari barqarorligi va qarz yuki ko'rsatkichlari, ipotekada esa garovning likvidligi, baholashning aniqligi hamda uzoq muddatli foiz xatari muhim rol o'ynaydi. Demak, kredit operatsiyalarining samaradorligi bankda segmentlarga mos mahsulot dizayni, limitlar tizimi va monitoring texnologiyalari mavjudligiga bog'liq [2].

Kredit jarayonining markazida kreditga layoqatlilikni baholash turadi. Amaliyotda bu baholash ko'p omilli bo'lib, mijozning to'lov intizomi, pul oqimlari

prognozi, kapital tuzilmasi, soha sharoiti, boshqaruv sifati hamda ta'minotning huquqiy va iqtisodiy realizatsiya imkoniyatlarini qamrab oladi. O'zbekistonda kreditga layoqatlilikni baholashning dolzarb jihatida shundaki, ayrim tarmoqlarda daromadlarning mavsumiyligi yuqori, narx kon'yunkturasi o'zgaruvchan, import komponenti ulushi katta bo'lishi mumkin. Bu esa an'anaviy koeffitsientlar tahlilini ssenariyli tahlil, sezgirlik tahlili va stress-test bilan boyitishni talab qiladi. Kreditlash qarorlarida faqat garovga tayanish kredit riskini to'liq qoplamaydi, chunki garovni realizatsiya qilish vaqt va xarajat talab qiladi, bozor narxlari esa pasayishi mumkin; shu bois pul oqimlari asosida qaytarish qobiliyatini ustuvor baholash risk boshqaruvida konseptual burilish sifatida qaralishi kerak [3].

Foiz siyosati kredit operatsiyalarining iqtisodiy natijasini belgilovchi muhim mexanizmdir. Bankning kredit bo'yicha foiz stavkasi resurs narxi, operatsion xarajatlari, risk uchun mukofot hamda kapital qiymatini qoplash elementlarini o'zida mujassam etadi. Risk uchun mukofot komponenti, ayniqsa, O'zbekistonda kredit portfeli sifati va tarmoqlar kesimidagi risk farqlarini hisobga olgan holda riskka mos narxlash tamoyili asosida shakllanishi lozim. Agar foiz stavkalari riskni yetarlicha aks ettirmasa, banklar yuqori riskli segmentlarda ko'proq yo'qotishlarga duch keladi yoki aksincha, past riskli mijozlar uchun ortiqcha qimmat kredit taklif etib, raqobatbardoshlikni yo'qotadi. Riskka mos narxlashni amaliyotga joriy etish uchun ehtimoliy yo'qotish, kutilayotgan yo'qotish va kapital bilan ta'minlash xarajatlari aniqlanib, kredit shartlariga integratsiya qilinishi zarur. Bunda xalqaro yondashuvlarda qo'llaniladigan portfel nazariyasi va diversifikatsiya tamoyillari kredit resurslarini tarmoqlar va hududlar bo'yicha optimal taqsimlashga xizmat qiladi [4].

Kredit portfeli sifatini boshqarish kredit operatsiyalarining barqarorligini ta'minlaydigan asosiy boshqaruv konturidir. Portfel sifatini baholashda kechiktirilgan qarzdorlik ulushi, qayta tuzilgan kreditlar ulushi, ta'minot bilan qoplanganlik, konsentratsiya ko'rsatkichlari hamda zaxiralar yetarliligi kabi indikatorlar qo'llanadi. Biroq indikatorlar bankning real risk holatini faqat statik tarzda ko'rsatadi; dinamik baholash uchun erta ogohlantirish tizimlari zarur. Erta

ogohlantirish tizimi mijozning hisobvaraqlari aylanmasi, tushumlar dinamikasi, soliq va kontragentlar bilan hisob-kitob intizomi, kredit shartlariga rioya qilish kabi belgilar asosida riskning oshishini oldindan aniqlashi mumkin. Shunda bank muammoli holat chuqurlashmasidan turib restrukturizatsiya, qo'shimcha ta'minot talab qilish yoki limitlarni qayta ko'rib chiqish kabi choralarni ko'radi. O'zbekistonda bunday tizimlarni joriy etish raqamli bank xizmatlari kengayishi bilan yanada real tus olmoqda, chunki ma'lumotlar bazasi kengaygani sari skoring va monitoring aniqligi ortadi [5].

Kredit operatsiyalarida garov ta'minoti alohida o'rin tutadi, ammo uning samaradorligi huquqiy infratuzilma va baholash amaliyotiga bevosita bog'liq. Garovning iqtisodiy qiymati bilan uning tez realizatsiya qilinadigan qiymati o'rtasida farq bo'lishi mumkin; bank aynan likvid qiymatga tayanishi kerak. Garov predmetining huquqiy tozaligi, ro'yxatdan o'tkazish, uchinchi shaxs da'volaridan xoli bo'lishi hamda sug'urta bilan qamrab olinishi kredit riskini pasaytiradi. Shu bilan birga, garovning o'zi kredit intizomini kafolatlamaydi; garovga haddan ziyod tayangan kreditlash biznesning samaradorligiga emas, aktivlarni garovga qo'yish imkoniyatiga kredit ajratish xavfini kuchaytiradi. Natijada resurslar yuqori qo'shimcha qiymat yaratadigan loyihalarga emas, garov bazasi kuchli subyektlarga oqib borishi ehtimoli paydo bo'ladi. Shu sababli kredit siyosatida garovni ikkilamchi himoya mexanizmi sifatida belgilab, asosiy e'tiborni loyihaning pul oqimlari va bozor istiqboliga qaratish ilmiy-amaliy jihatdan asosli yondashuvdir [1].

O'zbekistonda real sektorni kreditlash samaradorligini baholashda kreditlarning ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi va eksport salohiyatiga ta'sir kanallarini ajratish muhim. Kredit resursi investitsion loyihalarda asosiy fondlarni yangilash, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va logistika xarajatlarini qisqartirish orqali raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin. Biroq kreditning ijobiy ta'siri faqat mablag' ajratish bilan avtomatik yuzaga kelmaydi; loyiha boshqaruvi sifati, xaridlar intizomi, kontraktlarning shaffofligi va naqd pul oqimlarini boshqarish darajasi hal qiluvchi omildir. Shu nuqtai nazardan, bank kredit operatsiyalarida faqat nazorat qiluvchi emas, balki moliyaviy maslahatchi

sifatida ham ishtirok etishi, ya'ni kovenantlar tizimini to'g'ri qo'llashi, pul oqimlari monitoringini yo'lga qo'yishi va loyiha risklarini sug'urtalash instrumentlari bilan uyg'unlashtirishi zarur. Bu yondashuv kreditning qaytishini mustahkamlab, portfel sifatini yaxshilaydi hamda real sektor uchun uzoq muddatli moliyalashtirish manbalarini kengaytiradi [6].

Xulosa sifatida kredit operatsiyalarini takomillashtirish bo'yicha integratsiyalashgan yondashuv asoslanadi: birinchidan, kreditga layoqatlilik bahosini soha va mijoz segmentiga mos stress-senariylar bilan boyitish; ikkinchidan, riskka mos narxlashni resurs narxi va kapital qiymati bilan bog'lab, foiz siyosatini portfel riskiga moslashtirish; uchinchidan, erta ogohlantirish indikatorlari va raqamli tranzaksion ma'lumotlar asosida monitoringni kuchaytirish; to'rtinchidan, garov bahosida likvid qiymat va realizatsiya muddatini majburiy parametr sifatida belgilash. Ushbu yondashuv kredit resurslarining taqsimlanishida samaradorlikni oshiradi, muammoli kreditlar ehtimolini pasaytiradi va banklar barqarorligini kuchaytiradi. O'zbekistonda kredit operatsiyalari samaradorligi kredit siklining barcha bosqichlarida risk va daromadlilik muvozanatini ilmiy asosda boshqarish, ma'lumotlarga tayangan qarorlar qabul qilish hamda monitoringning proaktiv modelini joriy etish orqali ta'minlanadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Lavrushin O. I. Bankovskoe delo: uchebnik. Moskva: KNORUS, 2020. 800 s.
2. Zharkovskaya E. P. Bankovskoe delo: uchebnoe posobie. Moskva: Omega-L, 2019. 480 s.
3. Rustamov D. E. Bank ishi: darslik. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 520 b.
4. Saunders A., Cornett M. M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. New York: McGraw-Hill Education, 2019. 720 p.
5. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. Basel: Bank for International Settlements, 2000. 28 p.
6. Azizov Sh. A. Tijorat banklarida kredit portfelini boshqarish va muammoli kreditlarni kamaytirish yo'llari: monografiya. Toshkent: Moliya, 2021. 200 b.